

 Könyvtári
Intézet

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS

3K
3K
3K
3K

2015/07-08

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

24. évfolyam 7-8. szám

2015. július – augusztus

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Fehér M. István:** Valóság és virtualitás: a virtuális könyvtár valósága 3
Balogh András: Könyvtár, információs fenomén, virtuális valóság 25

Műhelykérdések

- Tóth Andrea:** Interjú „Az év fiatal könyvtárosával” és „Az év fiatal könyvtárosa”
pályázat Kovács Máté Alapítvány különdíjasával 45

Memento

- Pogány György:** Dézsi Lajos bibliográfusi munkássága 49

História

- Borbé Levente:** A csíki gimnázium hajdani könyvtárosai 60

Napló

- Hajnal Ward Judit:** Necque currentis 69

Könyv

- Bényei Miklós:** Újraolvasva (2) 82

From the contents

István Fehér M.: Reality and virtuality -- the reality of the virtual library (3)

András Balogh: Library, information phenomenon, virtual reality (...)

György Pogány: Lajos Dézsi's work as a bibliographer (...)

Cikkeink szerzői

Balogh András, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának munkatársa; *Bényei Miklós*, a Debreceni Egyetem tanára; *Borbé Levente*, a csíkszeredai Márton Áron Gimnázium könyvtárosa; *Fehér M. István*, filozófus, akadémikus, az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem és az ELTE tanára; *Hajnal Ward Judit*, a New Jersey-i Rutgers Egyetem Alkoholtudományi Könyvtárának vezetője; *Pogány György*, a pilisi Kármán József Városi Könyvtár ny. igazgatója; *Tóth Andrea*, a Könyvtári Intézet munkatársa

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

**Bartos Éva, Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária,
Dancs Szabolcs, Fülöp Attiláné**

Szerkeszti:

Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bánkeszi Lajosné**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Nagy László**

Borítóterv: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 8,25 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.

HU-ISSN 1216-6804

Fehér M. István

Valóság és virtualitás: a virtuális könyvtár valósága¹

A szerkesztőség baráti s egyúttal megtisztelő felkérésének, hogy a könyvtárfogalom és az annak alapját képező filozófia megújításáról és ezen belül a hermeneutikai könyvtárfogalom eszméjéről folyó diskurzushoz fogalmazzak meg néhány vázlatos gondolatot – örömmel teszek eleget. Mint hosszú évtizedek óta könyv- és könyvtárhasználó olvasónak, kutatónak, alkalmat jelent ez arra, hogy e téren szerzett némely tapasztalatomat végiggondoljam, rendszerezem és az iránta érdeklődőkkel megosszam. Mindezt téve pedig a hermeneutikai nyitottság nevében: nem azért, hogy nézeteket felülről októjjalak, vagy véglegesnek vélt igazságokat hirdessek, hanem a dialógus kezdeményezése s a benne való részvétel, a gondolatok cseréje, az eszmecsere kedvéért. Remélve, hogy – a „több szem többet lát” alapon – sikerül új szempontokra, megközelítésekre felhívnom a figyelmet és ezzel kiszélesíteni a diskurzus horizontját.

Írásom első részében a könyvtár fogalmáról próbálok néhány, jórészt ismertnek feltételezett s újnak semmiképpen sem mondható gondolatot összefoglaló jelleggel felidézni (I.). Második lépésben a virtualitás fogalmát veszem némiképp nagyító alá (II.), végül, harmadik lépésként – némileg bővebb formában – saját kutatói tapasztalatom alapján igyekszem vázolni azt, ami az írás címében szerepel, vagyis azt a folyamatot, amelynek a révén a virtuális könyvtár egyre inkább valósággá válik, valósággá válhat (III.).

I.

A könyvtár a Wikipedia összefoglaló szócikke szerint információs források és más hasonló eszközök egy meghatározott közösség számára betekintésre vagy kikölcsonzésre hozzáférhetővé tett, szervezett gyűjteménye. Fizikai vagy digitális hozzáférést biztosít különböző anyagokhoz, s a megnevezés jelölhet az intézményen túl fizikai épületet vagy

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program” címen kiemelt projekt keretei között valósult meg.

szobát avagy virtuális teret is, esetleg mindkettőt.¹ A „könyvtár” megnevezés jelenthet intézményt és térbeli kiterjedést. Egy könyvtár gyűjteménye magában foglalhat könyveket, folyóiratokat, újságokat, kéziratokat, filmeket, térképeket, nyomtatványokat, CD-eket, videókat, elektronikus könyveket, adatbázisokat és egyéb formátumú anyagokat. Mérete terjedhet néhány könyvespolctól több millió példányig. A *Der Große Herder* címszava² a német historicista tradíció szellemében fogalmaz: eszerint a könyvtár mindenfajta írásbeli emlék szakszerű elrendezés és fenntartás által létrehozott tervszerű gyűjteménye, illetve az ezek őrzésére és tárolására fenntartott épület; használatos azonban a szó egyúttal gyűjteményes művek, könyvsorozatok megnevezésére is. A könyvtár feladata az írásbeliség összességének széles körű felhasználói kör számára való őrzése és hozzáférhetővé tétele. Az állomány gyarapítása vásárlás, csere, adományozás és kötelező példányok által történik. A könyvállomány feldolgozása különböző elrendezésű (pl. alfabetikusan szerző, tárgy, hely, címszavak szerinti) katalógusok által, a használat pedig kikölcsönzés vagy olvasótermi hozzáférés révén szerveződik meg. A kártyákból álló eredeti katalógusokat egyre inkább felváltják a komputerizált katalógusok és elektronikus adatbázisok, ilyenformán pedig új, elektronikus könyvtárak jönnek létre.

Modern könyvtárak, olvasható az imént idézett angol nyelvű Wikipédia–szócikkben, fokozatosan újrafogalmazzák lényegüket, és pedig elsősorban az információhoz való korlátlan hozzáférés értelmében: tevékenységüket egyre inkább kiterjesztik a könyvtár falain túlra. A digitális könyvtárak előnyei kézenfekvők: gyorsan és könnyen lehet hozzáférni a könyvekhez, nem sújtja őket a hagyományos könyvtárak korlátja, a fizikai tér szűkösége, avagy a könyvállomány fenntartásának költsége; nem kell otthonról elmenni, a világ minden tájáról minden időpontban hozzá lehet férni interneten a könyvekhez, nincs napi időkorlát sem, ugyanazt a forrást egyszerre többen használhatják. A többszörös hozzáférést kiegészíti az, hogy az állomány keresőprogramokkal kutatható, fenntartása, karbantartása, a fizikai állag megőrzése nem jelent problémát.

Ez a hagyományos könyvtár – illetve a róla alkotott kép – természetesen nem mentes egyfajta *értelmezettségtől*: mint *intézmény*, a könyvtár különböző korok önértelmezésében (a műveltség és a tudásanyag őrzésének és hagyományozásának értelmében vett önértelmezésében) és ahhoz képest meghatározott szerepet játszik, ami annyit tesz: meghatározott értelemmel vagy még inkább értelemtulajdonítással rendelkezik. Erre kicsit bővebben a későbbiekben még vissza fogok térni.

II.

A virtualitás fogalma manapság egyre szélesebb körökben használt, bizonyos értelemben inflálódott divatszóvá emelkedett.³ Elsősorban a komputervilág összefüggésében való egyre gyakoribb igénybevétele folytán fokozatosan a „technikai valóságkonstrukció” („technische Wirklichkeitskonstruktion“) értelmére tesz szert, ily módon pedig szembeállítás, illetve ellentét jön létre virtualitás és valóság között. Ezen jelentésszféra tekintetében nem haszontalan mindenekelőtt arra emlékeztetni, hogy a „virtuális” Arisztotelésznél nem a „valósággal”, hanem az „aktuálissal” áll szemben; a „virtuális” nem a „reális” vagy „valóságos” ellentétét jelenti (ahogy azt tévesen használni szokás), hanem a „fizikai” ellentétét. A virtualitás dimenziójának ellentéte ily módon a „fizikai egzisztencia”, nem pedig a „realitás”.

Realitásnak és virtualitásnak egymástól olyan fogalmak segítségével való elhatárolása, mint potencialitás, lehetőség, valóság eszerint aligha tartható álláspont. Egy egyszerű kétosztatúság már Arisztotelésznél is problematikus, akinek a nevezetes *dynamis-energeia* („Vermögen”–„wirkliche Tätigkei”, képesség – valóságos tevékenység) fogalmai mint a valóság építőkövei, nem egymással szemben állnak, hanem éppenséggel együttesen alkotják a valóságot.

Fogalmi elhatárolások, fogalmi tisztázások lényegesen, túlzottan beléjük bonyolódni, súlyukon felül, mértéktelenül túlértékelni őket mindazonáltal fölösleges és célszerűtlen volna. „Kérem, csak semmiféle szabadon lebegő, talajtalan *fogalmi kérdést!*”⁴ – hangozott a fiatal Martin Heidegger egyik fontos megjegyzése 1919-ben tartott egyetemi előadásain. E megjegyzés Heidegger hermeneutikai fordulata, gondolkodásának hermeneutikai irányba való fordulása szempontjából alapvető, elvi jelentőségű. Egy hagyományos, széles körben elterjedt nézet szerint persze a filozófia fogalmi (éspedig *absztrakt* fogalmi) kérdésekkel foglalkozik, ám fogalmi meghatározások, fogalmi elemzések a *fenomenológiai-hermeneutikai* filozófia szempontjából kevésbé lényegesen. Ami fontos, az mindenekelőtt a *dolog maga*: ennek kell előtérbe lépnie és figyelmünket magára vonnia, fogalmi meghatározások pedig csak annyiban számítanak, amennyiben ehhez hozzásegítenek – öncélként viszont semmiképpen sem helyeselendők, és csupán a filozófia egy régebbi, méltán megbírált felfogása köszön vissza belőlük. Számomra e ponton az a lényeges, hogy a virtualitás fogalmának különféle tematizálásaiban olyan jegyek lelhetők fel, amelyek mondanivalómhoz közelebb visznek, illetve ehhez fogódzókat nyújtanak.

Folytassuk még egy kicsit azért fogalmi tallózásunkat. Modern felfogásban a virtualitás a lehetőségek körére vonatkozik. A Duden szerint a „virtuális” melléknév jelentései között szerepelnek a következők: „adottságainál fogva lehetséges”, „magában tartalmazza valaminek a lehetőségét”, „nem igazi, nem eredeti, nem a valóságban létező, de eredetinek tűnő”. Lényeges itt számomra mindegyik meghatározás, közvetlenül azonban az utolsónak említett jelentés („nem igazi, nem eredeti, nem a valóságban létező, de eredetinek tűnő”).⁵ Ehhez azután olyan jelentésdimenziók is csatlakoznak, mint: „konstruált valóság”, „mesterséges világ”, „virtuális realitás”.⁶ Figyelmet érdemel az az utalás is, amely szerint a virtualitás ily módon valóságpótlékként vagy pótlékvilágként („Realitätsersatz”, „Ersatzwelt”) is érthető abban az értelemben, hogy virtuális világok léphetnek a valódi világ helyébe, ami a valóságérzék megrendüléséhez, részleges vagy teljes elvesztéséhez is vezethet.⁷

A továbbiakban a „virtuális”-nak elsősorban ahhoz a fentiekben említett hagyományos arisztotelészi jelentésrétegéhez kapcsolódom, amely szerint a virtualitás dimenziójának ellentéte a „fizikai egzisztencia”, nem pedig a „realitás”; helyel-közzel felhasználom, illetve beleértem azonban a „virtuális”-nak az „adottságainál fogva lehetséges”, „magában tartalmazza valaminek a lehetőségét” említett jelentésdimenzióit is.⁸ Ezen utóbbi értelemben fogok a virtuális könyvtár valóságáról szót ejteni, mint ami „adottságainál fogva lehetséges”, illetve „magában tartalmazza megvalósulásának a lehetőségét”.

III.

E bevezető-előkészítő megfontolások után, amint azt az elején jeleztem, saját kutatói tapasztalatom alapján igyekszem vázolni azt a folyamatot, amelynek a révén a virtuális

könyvtár egyre inkább valósággá válik, valósággá válhat. Ebben a megfogalmazásban a hangsúly a *saját kutatói tapasztalatra* esik, éspedig nem csupán a megélt tapasztalatnak a fenomenológiai–hermeneutikai filozófia számára adódó középponti jelentősége miatt, hanem azért is, mert a virtuális könyvtár valósággá válásának úgymond objektív folyamata – az e folyamatot illető áttekintés – meghaladja kompetenciám körét, s így – lévén a hermeneutika a szerénység filozófiája⁹ – helyénvalóbb, ha ennek csupán egy személyes szegmentumára szorítkozom (olyanra, amely mindazonáltal talán nincs általánosabb tanulságok híján). Úgy gondolom, minden szempontból figyelmet érdemlők és dicséretesek azok a törekvések – elsősorban Balogh András írásai tanúskodnak róluk¹⁰ –, amelyek a jelenkor filozófiai áramlatainak szemléletmódját mozgósítva globalizálódó világunk egyre inkább internet által uralt (virtuális) valóságában egy korszerű, hermeneutikai vagy fenomenológiai–hermeneutikai könyvtárfogalom, illetve könyvtárfilozófia kidolgozására tesznek kísérletet. Jelen írásban saját – olvasói, de még inkább kutatói–oktatói – tapasztalatom némely aspektusának felidézésével kívánok hozzájárulni ezekhez a törekvésekhez.

Tanulmányaim kezdetén, egyetemista éveimben, a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején, közepén a könyvek és könyvtárak – számomra éppúgy, mint alighanem bárki más számára – a maguk hagyományos, azaz fizikai valóságában voltak jelen. A könyveket kikölcsönözni vagy helyben olvasni lehetett; mindkét esetben az ember általában jegyzeteket készített, illetve, ahogy akkoriban mondták: kijegyzetelte őket (ennek többféle formája létezett, az ún. cédulázást jómagam kevéssé használtam, inkább önálló füzetlapokra, később füzetekbe jegyzeteltem). Helyben nem sokat olvastam (kivéve olyan könyvtárakban, amelyekben nem folyt kölcsönzés, így például a parlamenti könyvtárban), egyrészt mivel az engem érdeklő „burzsoá” irodalom csak igen korlátozottan volt hozzáférhető, másrészt tapasztalatom szerint az ismerősökkel, az egyetemi évfolyam- és csoporttársakkal való gyakori találkozás a kávé- és cigarettaszünetek meghosszabbításához, ilyenformán hosszú és kellemes beszélgetésekhez vezetett, az örömteli társas együttlét e közös tere mindazonáltal a komoly munkának nemigen vált javára – inkább hátráltatta, mint segítette.

Az oktatói–kutatói létben az első, számomra a mai napig meghatározó technikai fordulatot a fénymásoló gépek megjelenése jelentette. Ennek egyik következménye az volt, hogy kikölcsönzött vagy helyben olvasott könyvek lehetőleg részletes kijegyzetelése nem vált többé oly mértékben szükségessé, mint korábban, amikor a könyv fizikai valósága csak átmenetileg, korlátozott időre (éppenséggel a kölcsönzés idejére) állt rendelkezésre. E szükséglet a háttérbe szorult, hiszen a fénymásolatokat elvben újra és újra elő lehetett venni, s a könyv fizikai valója ily módon papír alapú (ugyancsak fizikai) másolatban továbbra is hozzáférhető maradt. Az eredeti fizikai valójában visszaadott könyv más jellegű, ám betűhív, s egyedi lapok sokaságában megtestesülő és hozzáférhető (talán kissé nehezebben kezelhető formában ugyan, de) fizikai másolatban továbbra is jelen volt (a fénymásolt lapoknak a bekötése, amit rövid ideig magam is kipróbáltam, a fizikai méret nem kívánatos megnövekedésével járt együtt, ráadásul, amint arra mindjárt visszatérek, elveszett az az előny, amely más szempontból persze hátrány is, hogy ti. az egyedi lapokat tetszés szerint lehet kivenni és visszatenni). Mellékesen megemlítem, hogy az alapos, gyakran kommentárokkal, megjegyzésekkel ellátott kijegyzetelés szokása számomra az olyan könyvek esetében továbbra is megmaradt – és nem csupán a fénymásolatban megőrzött, hanem a fizikai valójukban, azaz könyv alakban beszerzett s a polcaimon sorakozó

művek esetében is –, amelyek kutatásaim számára középponti jelentőségűek voltak. Így a mai napig őrzöm, többnyire nagyalakú spirális füzetekben, olyan Sartre- és Heidegger-művek jegyzeteit, amelyeknek fizikai valójához még korábban szerencsés módon sikerült hozzájutnom (ami akkoriban nem volt egészen egyszerű), avagy – ez is előfordult – csak a kijegyzetelés után évekkal jutottam hozzájuk. Tapasztalatom szerint ugyanis a részletes kijegyzetelés egy mű gondolatmenetének, gondolati anyagának a végigkövetését mindennél inkább lehetővé teszi, és szinte elengedhetetlen kelléke a megértésnek–reprodukálásnak, amihez kiegészítésként – de semmiképpen sem helyettesítésként – járulhat (természetesen csak saját könyvek esetében) egyes mondatok, szövegrészek aláhúzása, margómegjegyzésekkel való ellátása. (Azon az állásponton voltam és vagyok, miszerint könyvekbe tollal bármit is beleírni brutalitás, írástudókhoz nem illő durva barbárság; különféle színű ceruzákkal ugyanezt tenni ezzel szemben nem kifogásolható, teljes mértékben megengedett dolog, helyénvaló, sőt felettébb dicséretes tevékenység.) A kijegyzetelést mint szokást később, talán kevésbé részletes, csupán vezérszavakra korlátozódó formában akkor is megtartottam, amikor a kilencvenes években megjelentek a személyi számítógépek, sőt egyes könyveket már szövegszerkesztővel komputerbe jegyzeteltem (vizualitását tekintve azonban a kézzel írott jegyzeteket a mai napig előnyben részesítem a mindent nivelláló képernyővel vagy kinyomtatott szöveggel szemben).

A fénymásolás lehetősége kezdetben persze csak korlátozott mértékben állt rendelkezésre; különféle engedélyeket kellett beszerezni hozzá, ezt a felelősségteljes tevékenységet pedig csak megbízható, erre alkalmas, a fénymásoló gépek kezelésére kiképzett s ezzel megbízott személyzet végezhetette. Mai szemmel nézve, a technikai színvonal is sok kívánnivalót hagyott maga után. A mai napig emlékszem arra, ahogy az ELTE bölcsészkar Piarista közti épületének félemeleti fénymásolójában Emma néni a frissen fénymásolt lapokat valamiféle *sütőbe* tette (sic!) abból a célból, hogy a gépből kibocsátott friss fénymásolatokra a festék rászáradjon, és ne kenődjön el (ami bizony ennek ellenére is gyakran előfordult). A fénymásolt könyvek méretével is adódtak gondok. A nagyalakú könyvek egymással szembeni két oldala gyakran meghaladta az A/4-es méretet – kezdetben a fénymásoló gépek egyedül erre (1:1 méretű fénymásolat készítésére) voltak képesek –, s ilyenkor a két (a páros és a páratlan) oldalt külön kellett fénymásolni, ami mind a fénymásolás munkájának, mind a fénymásolatok számának megkétszereződéséhez vezetett. Áttörést jelentett (talán a nyolcvanas évek második felében lehetett), amikor lehetségessé vált az eredetihez képest kicsinyített (vagy nagyított) fénymásolatot készíteni. – A világ csodájára jártunk. Emlékszem, amint néhány fiatal oktatóval összegyűltünk az említett félemeleti fénymásolóban, és hitetlenkedve bámultuk az eredményt, összehasonlítva eredetit és fénymásolatot: lám, a fénymásolat bizony valóban tartalmazta az eredeti lap összes sorát, csak valamivel kisebb (általában 85–95%-ra kicsinyített) formában.

Amikor ezen technika tökéletesedésének eredményeként 70 százalékos beállítással és megfelelő nagyságú tükörrel lehetővé vált egy A/3-as (vagy két A/4-es) lapot egy A/4-es méretűre kicsinyíteni, akkor fontos felfedezést tettem, ami oktatói–kutatói szokásaimat a mai napig hatóan befolyásolta. Rájöttem, hogy két fénymásolatból lehet egyet készíteni, s ez a tapasztalat szerint még aránylag jól olvasható (rövidlítő lévén közelre jól láttam, s látok még mindig), sőt, hogy fel lehet használni a lap tulsó oldalát is ugyanilyen módon, éspedig úgy, hogy a papíradagoló tálcába az egyik oldalon lefénymásolt papírt megfelelő irányban és oldala szerint visszahelyezzük, vagy a kézi adagolóba laponként ugyanezen

formában beadjuk. Ezzel el lehet érni a lapszám radikális csökkentését: egy fénymásolatra kétoldali másolással nyolc könyvoldalt lehet másolni (az egyik oldalon fent a könyv 1. és 2. oldala, alatta a 3. és 4., a túloldalon pedig az 5. és 6., illetve a 7. és 8. oldal), ami nem csupán a felsőoktatási–tudományos intézmények mindmáig szűkös dologi kereteinek szempontjából dicséretes takarékoság, de önös szempontból, a helykihasználás, azaz az otthoni tárolás szempontjából is kedvező körülmény. Ilyen fénymásolási technikával egy 320 oldalas könyv 40 lapra ráfér. Előfeltétel persze, hogy megfelelő, két könyvoldalt tartalmazó fénymásolatok álljanak már rendelkezésünkre, esetünkben tehát 160 másolat – amit aztán a mondott technikával a negyedére csökkentünk –, ez pedig mind az anyagi ráfordítás, mind az időkihasználás szempontjából nyomban beárnyékolja a dolgot. Ha nem állnak rendelkezésünkre kicsinyítendő fénymásolatok, az sem jelent megoldhatatlan gondot: lehetséges közvetlenül magát a könyvet a tükör egyik oldalára téve (s a másik oldalt letakarva) 70 százalékos kicsinyítés körül másolni, csak arra kell odafigyelni, hogy a könyvet hogyan forgatjuk, és a papírt milyen irányból helyezzük be. Hegel *Fenomenológiáját* ezen utóbbi módon a kilencvenes évek közepe táján fénymásoltam le – beletelhetett jó pár órai (talán több napi) munkába. Ez ma sem volna másképp. Ha viszont két könyvoldalt tartalmazó A/4-es fénymásolatok már rendelkezésünkre állnak, akkor 160 másolatlóból 40-et a mondott módon készíteni: ma ezt 5-10 perc alatt minden közepesen okos fénymásológép elvégzi (s közben kávézhatunk vagy beszélgethetünk, nincs laponkénti beadás-adagolás, és nem kell odafigyelni arra, hogy egyenként milyen irányból csúsztatjuk be a lapokat).

Az egyedi fénymásolatok haszna mindenekelőtt az, hogy nem kell immár egyetemi órákra több és gyakran nehéz könyvet magunkkal cipelni. E körülmény pedig egyúttal könyveink állagát is óvja. Egyik szeretett tanárunkra úgy emlékszem, mint aki mindig hatalmas aktatáskákkal járt, s jómagam is, fiatal oktatóként, gyakran egy vagy több, könyvekkel megtömött (akta-, váll- vagy sport-) táskával érkeztem az órákra. Állandó gondot jelentett az, hogy az órákra szükségesnek tartott könyvekből hány fér el a táskában, és mivel a könyvek mérete, formátuma jelentősen különbözött – keményfedelű nagyalakú és puhafedelű kisalakú könyvek alkották a két végletet –, hogyan lehet egy táskában szorosán egymás mellett úgy elhelyezni őket, hogy összehérsébe mégse sérüljenek – sem a könyvek, sem a táska. Csomagolástechnikai szempontból hamar világossá vált, hogy a nagyalakú, de vékonyabb könyvek jobban kezelhetők, mint a kisalakú vastag kötetek, a kettőt harmonikusan egymás mellé helyezni viszont igen nehéz volt. Kant főművének, *A tiszta ész kritikájának* több mint hétszáz oldalas vaskos kötetére gyakran volt szükség – hol az előszavak vagy a bevezetés, hol egyes fejezetek kerültek elemzésre –, de magát a kötetet állandóan vinni kellett. Ezt a gyakori (általában hetenkénti) helyváltoztatással, ki- és bepakolással járó intenzív igénybevételt – minden gondos óvintézkedés ellenére, amely számos könyv különféle csomagoló papírokba való bekötésében jutott kifejezésre – az évek során sok könyv állaga megsínylette; a leginkább nem is Kant *Kritikája*, hanem Hegel *Fenomenológiája*, amelynek az első negyven oldala a széteséshez közeli állapotba jutott (pedig kötetes szempontból az akkori könyvek még mai szemmel nézve is csúcs-technikát jelentettek, Gadamer *Igazság és módszerének* 1984-es Gondolat általi kiadása pl. könyvészeti remekmű: elnyúlhatetlen mind a keményfedeles borító, mind a különben nem túl szép színű és tapintású, ám annál tartósabb papír).

Mindez egy csapásra megváltozott a fénymásolat-korszak beköszöntével. A könyveket kíméletesen otthon lehetett hagyni, miután a megfelelő fejezetekről (vagy az egész könyvről) fénymásolatokat készítettünk. Méretbeli különbségek sem adódtak többé: mind A/4-es formátumú volt, a megfelelő dossziék szépen megfértek sorban egymás mellett, nem adódott olyan eset, hogy az egyik „nyomta” a másikat, vagy „kitüremkedett”. A négyes, illetve nyolcas kicsinyítéssel a hegeli *Fenomenológia* teljes, 415 oldalas szövege egy vékonyka, egy centiméter körüli vastagságú dossziéba befért, ugyanaz az aktatáska pedig, amelybe nagy nehézséggel és gondos csoportosítással korábban legfeljebb 6-8 könyvet lehetett behelyezni, immár 20-30 könyvből származó fénymásolatokat is könnyedén magába tudott fogadni. Az pedig, hogy a fénymásolatok különállók, egyedi lapokból tevődtek össze, kifejezett előny volt: ha egy húsz oldalas fejezet szövegére volt szükség, nem kellett immár egy hétszáz oldalas könyvet magunkkal cipelni, épp csak annak a húsz oldalnak a fénymásolatát (kétoldali fénymásolattal, négyes kicsinyítéssel összesen nem több, mint három lapot).

Hogy könyvek helyett tanítás céljaira fénymásolatokat kell használni, az egy számomra szomorú esetről nyert további megerősítést. 1996 áprilisában a Szentkirályi utcában parkoló autóból ellopták azt a sporttáskát, amely a miskolci tanítás számára magammal vitt jegyzeteimet és könyveimet tartalmazta. A legfájóbb (egyúttal pótolhatatlan) veszteség Heidegger fő művének, a *Sein und Zeit*nek még a nyolcvanas években kalandos úton beszerzett (az 1979-ben megjelent 15. kiadásnak) példánya volt. Természetesen nem az anyagi veszteségről volt szó, már csak azért sem, mert a Niemeyer Kiadó az örökösök kérésének megfelelően tendenciálisan alacsonyan tartotta a heideggeri fő mű öt-tíz évente megjelenő új kiadásainak árát, s ez az ár akkoriban emlékeim szerint 25 német márka körül lehetett. Ennek beszerzése előtt a kilencvenes években már nem tornyosultak leküzdhetetlen ideológiai-bürokratikus akadályok, úgyhogy alig egy-két héttel később ott is állott már asztalomon az új példány, mely külsőre – az ismert jellegzetes barna vászonkötésben – ugyanúgy nézett ki, mint az ellopott régi. Tíz-tizenöt év margómegjegyzései, széljegyzetei és aláhúzásai azonban nem voltak benne, ezeknek végleg búcsút kellett mondani, a régi példánnyal együtt egyszer s mindenkorra elvesztek. Jómagam és fiatalabb kollégák, doktoranduszok kis csapata napokon keresztül kutatta ugyan a Szentkirályi utca környéki hulladéktároló személtáradákat (kukákat), remélve, hogy a sporttáskában pénz gyanító tolvaj számára ezen értéktelen holmi végül is ott landol, a kutatás azonban eredménytelen maradt – a széljegyzetektől búcsút lehetett venni. A tanulás nyilvánvaló volt: a számunkra értékes könyveket, amelyek saját feljegyzéseinket, jegyzeteinket tartalmazzák, és ilyenformán semmilyen második példány nem pótolja őket, minél kevesebbet mozgassuk: tipikus helyváltoztatásuk szorítkozzék lakásunkon belül a könyvespolc-íróasztal vagy vissza: az íróasztal-könyvespolc útra, lakáson kívülre pedig csak kivételes, nagyon indokolt esetben vigyük őket. Ami egyébként állaguk megőrzésének is igen jól tesz.

A saját példányok fontossága szemben az idegen származású, tipikusan könyvtári példányokkal mindenképpen meghatározó maradt számomra. Amikor a nyolcvanas évek második felében Humboldt-ösztöndíjjal hosszabb időre Bochumba utaztam, Lada autótmat matematikai precizitással mérőszalaggal felmértem: nem csupán a hátsó csomagtartó, hanem a belső utastér maximális kihasználásával (beleértve az utastér különböző sarkait és az ülések alatti teret is) különböző nagyságú dobozokban hány könyvet tudok magammal vinni. Arra a felvetésre, hogy hiszen e könyvek döntő többsége nyilván ren-

delkezésre áll a bochumi egyetem könyvtárában, minek a fáradság, a válasz úgy hangzott: igen, de azok nem a saját könyveim; én pedig szeretném a könyvekbe írott jegyzeteimet is olvasni, és adott esetben újabb jegyzetekkel gazdagítani, mindez pedig könyvtári könyvek esetében nem lehetséges. A Lada így könyvekkel az utastér tetejéig megrakodva, tengelyig lesüllyedve tette meg az utat Bochumig, hogy jó másfél év múltán ugyanezekkel valamint a Bochumban ez idő alatt készített néhány ezer fénymással szaporodva érkezzen vissza Budapestre.

Ugyanez a kérdés felmerülhetett volna egy újabb hosszabb ösztöndíj alkalmával a kilencvenes évek elején, csak hogy az úti cél most az USA volt, ide pedig az ember nem utazhat autóval, sem Ladával, sem mással. A feladható poggyász súlyhatárait figyelembe véve, ami szóba jöhetett, az egy fénymásolatokkal alaposan megpakolt és kézicsomagként a fedélzetre felvitt aktatáska lehetett. S most jött jól igazán a nyolcas kicsinyítés pár évvel korábban kialakított ideája-technikája: ennek segítségével az 500 lap fénymással, ami a táskába belefért, kb. 4000 könyvoldalt tudtam magammal vinni (a fénymásolatokon saját megjegyzéseim, ha kicsinyítve is, de olvashatók voltak, kivéve az itt-ott megkísérelt tizenhatos kicsinyítéseket). A régi argumentum persze jelen esetben is érvényes maradt: „A virginiai egyetem könyvtárában éppúgy megvan a Heidegger-összkiadás, mint másutt...”.

A fénymásolás lehetősége a kutatás, illetve a kutatóút stratégiáját is alapvetően megváltoztatta. Ha az ember külföldre került ösztöndíjjal, többé már elsődlegesen nem az állott kutatói tevékenysége középpontjában – legalábbis felfogásom szerint –, hogy könyvtári munkája során meghatározott könyvekben vagy folyóiratokban elmélyedjen, behatóan tanulmányozza és jegyzetelje ki őket, hanem az, hogy egy tématerület irodalmát felmérje, áttekintést szerezzen róla, a keze ügyébe került vagy kikölcsönzött könyveket – ne annyira részletesen olvassa, mint inkább – abból a szempontból és abban a mértékben nézze át, hogy kell-e, s ha igen, mit és mennyit fénymásolni belőlük, mit kell hazaérkezvén könyvtárközi kölcsönzéssel beszerezni, avagy az igazán fontos művek esetén – a könyvek árának vagy saját mindenkori anyagi lehetőségeink függvényében – mit célszerű könyv formában megvásárolni. Az időkihasználás szempontjából ez sokkal gazdaságosabb, hatékonyabb, mint az időigényes olvasás; két hét alatt igazán gondosan három-négy könyvnél többet nemigen lehet végigolvasni, további tanulmányozás céljára viszont át lehet nézni húsz-harminc könyvet vagy folyóiratot, és képet lehet kapni arról, hogy a továbbiakban mit kell részletesen tanulmányozni. (Míg előbbi esetben például nem világos, minek az alapján kerül az olvasandó három-négy könyv kiválasztásra – találomra? Másképp nemigen képzelhető el, hiszen ha több, mondjuk, tíz-húsz könyvből kerül kiválasztásra, akkor a kiválasztásra fordított idő elviszi a kiválasztási folyamat eredményeként előállott három-négy könyv tanulmányozására fordítható időt.)

Említeni érdemes még az egyedi fénymásolatoknak a bekötött könyvekkel szembeni egy további előnyét. Ha több hasonló szöveghelyet akarunk kutatási célból összehasonlítani, egymással egybevetni (mondjuk, ugyanazon könyv 100., 150. és 200. oldalán), akkor a könyvben állandóan ide-oda kell lapoznunk, soha nincs egyidejűleg szem előtt mindhárom szöveghely; fénymásolat esetében viszont a megfelelő lapokat egyszerűen ki lehet emelni és egymás mellé tenni; gyors egymásutánban ide-oda pillantva jobban össze tudom vetni őket, mintha körülményes lapozással tudnék csak váltani, mikor is az egyik szöveghely eltűnése a feltétele a következő megjelenésének.

A fénymásolatok fontossága mind a mai napig megőrződött számomra, de ezzel aligha álllok egyedül: humán diszciplínákban kutatók számára ma már nemigen képzelhető el munka nélkülük. Évekkel ezelőtt felmérést végeztem fénymásolataim körében: az eredmény szerint nyolcvan–nyolcvanöt 7,5-8 cm gerincvastagságú nagy, és negyven–negyvenöt vékonyabb, 5-5,5 cm szélességű, Németországból beszerzett kis *Ordner*ben (íratrendező, dosszié, mappa, iratgyűjtő) kb. 100-120 ezer könyvoldalt tartalmazó fénymásolat boldog tulajdonosának mondhatom magam; ehhez csatlakozik még 35–40 fénymásolatban bekötött könyv. Az ezek közötti eligazodás persze gondot jelent. Saját könyvek és fénymásolatok nyilvántartása vagy „katalogizálása” – korántsem „szigorúan tudományos” célból, hanem egyszerű privát eligazodás céljából – korántsem egyszerű dolog. Az embernek triviálisan is tudnia kell: 1) hogy mi van, 2) és hogy ami van, az hol van (ha könyv, melyik polcon, ha fénymásolat, melyik *Ordner*ben vagy dossziéban). Ezt a feladatot kielégítően, megnyugtatóan a mai napig nem tudtam elvégezni, megoldani.¹¹ Könyveimről nincs semmiféle nyilvántartásom; egyszerűen csak hozzávetőlegesen „tudom”, mim van, s hogy ami van, az hol van. Színük, alakjuk, egyszerűen fizikai valójuk különbsége s a különféle polcokon való elhelyezkedésük – és az emlékezetben illetéknéppen való rögződésük – alapján az esetek jó részében belátható időn belül megtalálom azt, amit keresek (persze bosszantó, ha a gyarapodás miatt állandóan átrendeződő könyvek között az ember nem talál meg valamit). A fénymásolatokat illetően azonban más a helyzet, mivel külsőre az egyik *Ordner* ugyanolyan kinézetű, mint a másik, azaz egy *Ordner*re „ránézve” még nem lehet tudni, mi van benne (kivéve, ha a fajtája és a színe és a benne elhelyezett anyag specifikus volta miatt az emlékezetben rögződött). Ezért jó húsz évvel ezelőtt egy kapcsos kis füzetbe elkezdtem feljegyezni, melyik *Ordner*ben mi van, s noha ez a füzet egy tetőtéri beázás alkalmával súlyos állapot-romlást szenvedett, ennek ellenére a mai napig többé-kevésbé kielégítő eligazítást nyújt a százhusz *Ordner* tartalmáról.

A virtuális könyvtár felé vezető úton a következő fontos lépést a szkennelés jelentette (ami „egy papíralapú dokumentum digitalizálását jelenti, ahol a szkennert olvasófeje sorról sorra olvassa be az információt, melynek végeredményeként a számítógép monitorán a szkennelt dokumentum tartalmú digitális képét látthatjuk”¹²), ennek alapján pedig a digitalizált könyvek megjelenése. Ez elsőre semmilyen reakciót nem váltott ki belőlem. Egyrészt a monitorról való olvasás a szem számára sokkal megerőltetőbb (s ha nem tévedek, mind a mai napig az), mint a három dimenziós térben elhelyezkedő, papír formátumú könyv olvasása. Nem világos, hogy amikor a könyv a maga három dimenziós térbeli-fizikai valójában is ott van és olvasható, minnek rontunk a szemünket azzal, hogy képernyőről olvasunk – utóbbi esetben ráadásul nem tudom megtenni azt, amit az előbbiben rendszeresen megteszek: olvasás közben egyes sorokat, mondatokat különböző színű ceruzákkal aláhúzok és/vagy a margóra megjegyzéseket írok.

A digitális-technikai csodák bővületében élő, általuk elkápráztatott kortársak elragadtatott megjegyzésére, lelkesült felkiáltására: „De hiszen most már könyveket is lehet ezéntül monitorról olvasni!”, ilyenformán fölényes-rezignált mosoly volt a válasz. Igen, olvasni lehet őket, de könyvekbe még margómegjegyzéseket is akarhatunk írni, meghatározott sorokat különböző színű ceruzákkal aláhúzni, s mindez képernyőről olvasott könyv esetében nem lehetséges. A fizikailag létező könyvbe lehetséges beírni, a digitálisan létezőbe nem. Aki megelégszik azzal, hogy csupán olvassa őket, és pedig képernyőről, meglehetősen

szemrontó módon, ám tegye, tehesse, szíve joga – komoly ember (értsd: komoly kutató) ilyesmit azonban még fontolóra sem igen vesz.

Ennek a digitalizált könyvekkel szemben felhozott – véleményem szerint messzenemően jogos és ésszerű – ellenvetésnek, ellenérzésnek az érvényessége azonban nem bizonyult hosszú életűnek, a digitális technika fejlődése rövid időn belül felülírta.

A döntő változás, úgy is mondhatnám, áttörés (legalábbis számomra, azaz a számomra lényeges szempontok felől tekintve) alig egy-két éve következett be. Az Acrobat Reader IX. (vagy X.?) verziójának megjelenése lehetővé tette immár, hogy az ember a margóra – amint azt elkeresztelték – Sticky Notes-okat, „öntapadó jegyzeteket” készítsen, s a dokumentumot ebben a formába mentse el. Ez a funkció azóta egyre gazdagodik, a szöveget különböző színű vonalakkal alá lehet húzni, és egyebeket is lehet tenni (szöveget törölni, beszúrni, margón függőleges vonalat húzni, file-okat csatolni stb.) Keresni a tapadó jegyzetek körében – ha jól látom – még nem lehet, de nyilván a fejlődés egy pontján majd ez is lehetővé válik. Ekkor nem kell majd gyarló emlékezetünkre hagyatkozva több száz oldalas könyveket átlapozni abból a célból, hogy egy évvel, évtizedekkel korábban írt margómegjegyzésünket megtaláljuk. A megjegyzéseinket úgy kell megfogalmaznunk, hogy legyen bennük olyan karakterisztikus hívószó vagy kulcsszó, amelyet a majdani keresőprogramok számára be lehet adni.

Az „öntapadó jegyzetek” készítésének lehetőségéhez csatlakozik egy másik lényeges funkció lehetővé válása, s voltaképpen a kettő együtt képezi a lényegi áttörést a virtuális könyvtár (kutató számára történő) valósággá válásához, pontosabban ígéretes valósággá válásának lehetőségéhez: ez pedig a képként beszkenelt szövegnek OCR (*optical character recognition/recognition*, karakterfelismerés/karakterfelismerő képesség) segítségével igazi szöveggé történő átalakítása, amellyel ilyenformán a továbbiakban mint alakítható, változtatható, nem utolsósorban másolható és kereshető (sic!) szöveggel dolgozhatunk.

A szkennelés ugyanis önmagában véve (pontosabban szövegszerkesztési szempontból) még tökéletlen. Amint azt az egyik interneten fellelhető meghatározás megfogalmazza: „A képdigitalizáló, vagy angol nevén *scanner* ... lehetővé teszi, hogy ábrákat, szöveges dokumentumokat képként a számítógépbe juttassunk. Amennyiben szöveget digitalizálunk vele, akkor abból még csak kép lesz, amit OCR programmal át kell alakítani szöveggé.”¹³

Az OCR előnye egyrészt az, hogy a tudományos munka számára fontos idézett mondatokat, rövidebb–hosszabb szövegrészeket nem kell immár lassú, figyelmes és többször leellenőrzött (összeolvasott) formában be (vagy ki-) gépelni, egyszerű másolásuk elegendő (képként persze korábban is másolható volt, a képként másolt szöveg azonban nem volt tovább alakítható). Ez a lehetőség már önmagában nagy előnyt jelent, és lényeges fejlődésnek tekinthető. Az OCR programmal készült szöveg azonban egyúttal – másodsorban és korántsem mellékesen – „kereshető”-vé („searchable”, „durchsuchbar”) is vált, ami kibővítette és kiegészítette (egyúttal szinte feleslegessé tette) a könyvek végén található indexeket (név-, tárgy- és esetenként egyéb mutatókat), illetve lehetővé tette, hogy a felhasználó (a kutató) tetszőleges, önmaga választotta, a saját kutatási szempontjából fontos szavakat vagy kifejezéseket keressen egy teljes szövegkorpuszban.

A virtuális könyvtár valósággá válásához szükségesek még természetesen olyan internet-helyek is, ahonnan digitalizált könyvekhez hozzá lehet férni, meg lehet nyitni vagy le lehet tölteni őket. Ilyen internet-helyek vannak és gyarapodnak, s noha a copyright kérdések számomra átláthatatlanok, tiltás nem lévén, s a lehetőség fennállván, másokkal

együtt használom őket. Mivel immár lehetséges a szöveget különböző színű aláhúzásokkal, kiemelésekkel, továbbá éppannyira margómegjegyzésekkel, különféle jegyzetekkel is ellátni, így elesnek a digitalizált könyvekkel szemben fentebb megfogalmazott – általam hangoztatott, egyúttal jogosnak és ésszerűnek tartott – aggályok.

A fentebb hivatkozott argumentum: „A bochumi/virginiai egyetem könyvtárában éppúgy megvan a Heidegger-összkiadás, mint másutt...” nem veszíti el persze érvényét akkor sem, ha úgy módosítjuk: „Interneten éppúgy megvan a Heidegger-összkiadás, mint a saját polcaidon”. Hiszen mindkettőre – nem csupán az elsőre, de a másodikra is – a válasz úgy hangzik: „igen, de az én jegyzeteim és margómegjegyzéseim nélkül”. Ezzel együtt, ha nem is a saját *Sein und Zeit* példányomat helyettesítő *alternatívaként*, de annak *kiegészítéseként* a digitális kiadás pdf file-ja igen jó szolgálatot tehet és tesz számos olyan esetben, amikor mondjuk, egy-egy gondolatmenetre szó szerint nem is, de egyes szavaira nagyon is emlékszünk, és ilyenkor a keresőprogram segítségével rövidebb idő alatt megtaláljuk a vonatkozó szövegrészt, mint ha több száz oldalt kellene figyelmesen átlapoznunk.

Elesvén a digitalizált könyvekkel szemben fentebb megfogalmazott aggályok, eljutunk oda, hogy immár érdemben felmerülhet a kérdés, melyiket: a fizikai vagy a digitális (virtuális) könyvtárat részesítsük-e a továbbiakban előnyben. Mi legyen a fizikai könyvtár sorsa? – A kérdés az egyedi kutató (a véges-történeti ember) számára mégsem egészen így, ebben a desztillált elvontságban, hermeneutikai szempontból „szabadon lebegő” formában vetődik fel. Amikor a kérdés felvetődik, a kutatónak már van némi kutatói múltja, mindig is van valamilyen könyvtára, s ez értelemszerűen annyit jelent: fizikai könyvtára. A kérdés akkor úgy vetődik fel, próbáljon-e átváltani, illetve éljen-e – s ha igen, milyen mértékben – a digitális-virtuális könyvtár adta új sajátosságokkal, előnyökkel. Azzal az előnnyel például, hogy míg egy fizikai könyvbe ceruzával beleírt margómegjegyzés az évek, évtizedek alatt elhalványodhat, többé-kevésbé olvashatatlaná válhat¹⁴ (főleg ha már bejegyzése sem gyöngybetűkkel s precíz fogalmazással ment végbe), egy öntapadó jegyzet ezzel szemben nem halványodhat el, nem válhat olvashatatlaná, kivéve, ha majdani operációs rendszerek az illető funkciót, tudniillik az öntapadó jegyzetek olvasását – ahogy azt eufemisztikusan mondani szokták – nem „támogatják”, azaz nem teszik lehetővé (ami persze korántsem lehetetlen; ez a sors jutott osztályrészül másfél évtizeddel ezelőtt beszerzett, a szívemhez időközben időközben nagymértékben hozzánőtt és a maga módján pótolhatatlan Pocket PC-mnek).

A teljes átállás nyilván nem reális célkitűzés. Azaz nem reális célkitűzés, hogy évtizedek alatt beszerzett, fizikailag létező könyvtárunkat (könyveinket és fénymásolatainkat) aláhúzásokkal és margómegjegyzésekkel együtt szkenneljük be (a margómegjegyzéseket pedig mind gépeljük be tapadó jegyzetekbe), és a továbbiakban álljunk át virtuális-digitális használatukra (pl. további margómegjegyzéseket vagy aláhúzásokat már csak a digitalizált változatba vezessünk). A munka nagysága és a monitorról való olvasás említett hátránya¹⁵ kellő ellenérvül szolgál. Emellett még az is igaz: nem található meg minden az interneten, s nincs minden létező könyv digitalizálva. S az sem mellékes: túlon túl hozzászoktunk már a fizikai könyvekhez, a könyvek fizikai, taktilis valójához, semhogy egyik napról a másikra meg tudnánk lenni nélkülük. A Gutenberg-galaxis még jó ideig bizonyára fennmarad. A képernyőn megjelenő könyv lapjai közé írhatunk bármennyi megjegyzést – s nagyon bőlcen járunk el, ha így teszünk, hiszen ezek bármikor tovább másolhatók, felhasználhatók,

alakíthatók, nem maradnak egy fizikai könyv lapjai közé (úgy is mondhatnám: négy fala közé) bezárva –, kezünkbe mégiscsak fizikai könyvet veszünk a maga materiális valójában. És ha mindkét, mind a fizikai, mind a digitális változat rendelkezésünkre áll, a fizikai példányt *olvassuk*, miközben a digitális könyvbe *jegyzeteljük*, digitális könyvárunkat pedig (fizikai könyvtárunktól eltérően) gond nélkül vihetjük magunkkal bárhova pendrive-on, laptop-on stb., s ha a pendrive eltűnének vagy ellopják, egyszerű vállrándítás kíséretében elővonnánk egy biztonsági másolatot. Digitális könyvek fizikai könyveknek ilyenformán – meglehetősen, csak egyelőre, ideiglenesen – nem annyira *alternatívái*, mint inkább *kiegészítői*, s ebben a minőségükben tehetnek jó szolgálatot. Nézzünk néhány példát.

Először is, idézni kívánt szövegrészeket OCR-rel digitalizált könyvből minden további nélkül ki tudunk másolni, s ez határozott előny. De ha képként – azaz nem OCR-rel – beolvasott szövegről van szó, az is legalább olvasható – adott esetben nem kell felállni, a könyvespolcra kikeresni és leemelni a könyvet, avagy könyvtárból kikölcsönözni. Végül a szövegkeresési funkció az a pont, ahol a digitális technika messze túlszárnyalja a kutatói memória mégoly kiváló és kiemelkedő teljesítményeit is.

Digitális könyvtárunk ily módon szerencsésen kiegészítheti fizikai könyvtárunkat; digitális duplum valamilyen fizikai példányból korántsem felesleges, mert nem ugyanazt a célt szolgálja. Számomra legalábbis így van: feltéve, hogy a könyv fizikai példányával rendelkezem, a digitális változat elsősorban nem végigolvasásra szolgál. Emlékeim szerint teljes könyvet a mai napig nem olvastam egyetlen egyet sem digitális formában elejétől a végéig; olvastam viszont könyvrészeket, egyes fejezeteket, folytattam célzott kereséseket, s fűztem egyes szöveghelyekhez különféle (gyakran hosszú) margó megjegyzéseket, kereszthivatkozásokat, amelyeket azután ide-oda másoltam. Ezeket a gazdagodó, állandóan bővülő file-okat tetszés szerint és gyorsan lehet menteni és másolni (úgy, ahogy fizikai példányokat soha), így nem fordulhat elő, hogy mondjuk, a *Sein und Zeit* megjegyzésekkel jócskán ellátott digitális verzióját (amint az a könyv fizikai példányával történt) egyszerűen „ellopják”, mivelhogy nem *egy* példány van belőle: különböző pendrive-okon és külső winchestereken van belőle jó néhány másolat (ezeket persze állandóan frissíteni, naprakésszé kell tenni, ám ez még mindig kisebb munka annál, mint ha a bennük található gyarapodó margó megjegyzésekre tekintettel, teljes könyveket kellene újra és újra elejétől a végéig lefénymásolni). A margó megjegyzéseket mindig lehet folytatni és újrainni, újrafogalmazni, s ezzel a virtuális szöveg nyitott szöveggé válik (soha sem lesz vége).

A digitalizált könyvek döntő többsége fizikai példányok alapján készült, s úgy tűnik, a digitalizált-virtuális könyvszövegek elszakíthatatlan köldökzsinór gyanánt a nyomtatott könyvek fizikai-vizuális valóságához igazodnak vagy még inkább tapadnak; noha ez nem volna szükségszerű, mégis azokat veszik alapul. A digitális kiadások többsége számára a nyomtatott könyv vizuális–fizikai valósága jelentő továbbra is – még mindig – a másolandó mércét, s ahol nem a nyomtatott kötetek oldalelrendezését és tördelését követik, még ott is (mint pl. a *Digitale Bibliothek* több mint száz kötetében) a szöveg lapszerű (egy könyvoldalt tartalmazó) elrendezésben kerül az olvasó szemé elé (a betűtípusok módosítása nem befolyásolja az oldal tördelését, az első és az utolsó szó a felhasználó által megválasztható különféle betűtípusok esetén is azonos marad). A csekély számú kivételek egyike a *VienLit* szoftver, amely több ablakban különféle információkat és szövegeket képes megjeleníteni, s számomra áttekinthetetlenül bonyolult, ám ami jelen pillanatban a lényeg: nincsenek hagyományos értelemben vett oldalak. A megjelenített szövegek kí-

vánságra a margón mutatják ugyan a megfelelő papír alapú (többnyire össz-) kiadások kötet- és oldalszámait (az azonosításról a *Seitenkonkordanz* gondoskodik), maga a szöveg tördelése, a szövegsorok hosszúsága azonban – a bekezdések mindenkor tagolását megőrizve – a megválasztott betűnagysághoz, valamint az ablak oszlopméretének szélességéhez igazodva változik, beosztása a különböző művek vagy kéziratok tartalomjegyzékeinek beosztását, fejezet- és alfejezet-címeit követi. Ez azt mutatja, hogy önértelmezésüket tekintve könyvek digitális kiadásai az esetek többségében a nyomtatott könyvek lehetőleg hű másolatai vagy reprodukciói kívánnak lenni. Ennek sajátságos – sajátságosan eltúlzott – esete az, amikor a megfelelő ikonra vagy lapra kattintva az (előre- vagy hátra-) lapozás animációjában – imitációjában részesevünk (ilyen például az „archive.org”), nyomatékkal érzékeltetve, hogy mi most itt könyvet olvasunk, amelyben ide vagy oda lapozunk. Szigorúan szólva virtuális vagy digitális *könyvek* az nevezhető, amely ennek a feltételnek: a könyvreprodukcióra törekvő feltételének megfelel (azaz reprodukálja és követi a könyv lapszámait és oldalbeosztását), máskülönben nem digitalizált *könyvet*, hanem csupán egy fizikai könyvben kinyomtatott *szöveg* nem könyv formában való digitalizált változatát kapjuk (amire szintén akad számos példa).

Ami az adathordozók méreteit illeti, hosszú út vezet a floppy diszkektől a pendrive-okig. Előbbiek kezdetben 8” (hüvelyk) és 80 KB, majd 5,25” nagyság mellett 360 KB, végül a kisebb méretű 3,5”-esek 720 KB tárolókapacitással rendelkeztek – aminek akkoriban az emberek a világ csodájára jártak, miként az első, 20MB nagyságú winchesterekről is azt mondogatták a szakértők, „egy élet alatt” nem lehet teleírni őket –; utóbbiak, a pendrive-ok tárolóképessége pedig immár (nemhogy nem KB, vagy MB, de) GB-nagyságban mérhető. Kb. 20 GB-nyi digitális könyvtárunkat egy pendrive-on „cipelhetjük” hát boldogan mindenhova, még ha nem is tartalmazza fizikai példányaink margómegjegyzéseinek és aláhúzásainak mindegyikét.

De vajon miért kell magunkkal cipelni őket, vajon miért előny a mozgathatóság? A válasz a *mobilitás* fogalmi tartománya körül található, ez pedig a korszellem egyik meghatározó vonása – és a korszellem végső jellemzőit illetően hiábavaló vagy félreértés volna bármiféle kimerítő magyarázat igényével fellépni. A korszellem végleges magyarázatnak nem vehető alá. Összefoglalóan tehát úgy fogalmazhatunk: olyan korban élünk, melynek egyik legfontosabb alapelve a *mobilitás*.

A korszellemre való értelmes rákérdezés lehetőségének hiányáról írta, a legújabb kor szellemére idegenkedve tekintve és rácsodálkozva, a XX. század két legjelentősebb filozófusának egyike, Ludwig Wittgenstein: „Régen az emberek úgy ítélték, hogy a király esőt tud csinálni; *mi* azt mondjuk, ez minden tapasztalatnak ellentmond. Ma úgy ítélik, hogy a repülőgép, rádió stb. a népek közeledésének és a kultúra terjesztésének eszköze.”¹⁶ Értelmetlenség volna ebben az értelemben megfelelő választ várni arra, miért hisszük azt, hogy „a repülőgép, rádió stb. a népek közeledésének és a kultúra terjesztésének eszköze”, lévén ez éppannyira a korszellem megkérdőjelezetlen, magától értetődő része, mint azelőtt a vélekedés, mely szerint „a király esőt tud csinálni”. Amit egykor így vagy úgy ítélték, s amit ma így vagy úgy ítélnék – legyenek az ítéletek máskülönben mégoly ellentétesek is (s a Wittgenstein által idézett esetben azok) –: közös bennük az, hogy egyikkel szemben sem fogalmazható meg értelmesen a végső számadás, a kimerítő magyarázat igénye.

Hasonló a helyzet a mobilitással. Kézenfekvő racionális indoklások persze nagyon is lehetségesek – ezek némelyikére helyel-közzel magam is hivatkozom –, végső értelemben azonban megindokolni azt, miért jó a mobilitás – megindokolni tudniillik annak a számára, aki eleve idegenkedik tőle, akinek ez korántsem természetes, magától értetődő – aligha lehetséges.

Kb. 20 GB-nyi digitális könyvtárunkat egy pendrive-on „cipelhetjük” mindenhova, írtam fentebb, s ez alkalmat ad Wittgenstein mellett a XX. század másik kiemelkedő filozófusa, Martin Heidegger némely hasonló irányba mutató gondolatának felidézésére. Tudniillik, hogy ez miért jó (nem meghatározott esetekben, hanem mindig és feltétel nélkül), arra éppúgy nincs más válasz mint a korszellemre, mint valami végsőre való hivatkozás.

A második korszak Heideggere szerint a kiteljesedett metafizika korszakának – annak a korszaknak, amelyben a létet létezőnek vélik és uralom alá akarják hajtani –, a létező lételhagyottságában a létező fölébe kerekedő újkori embernek és technikájának a jellemzője a „das Riesenhafte”, az embert elkápráztató, lenyűgöző „óriási” – a gigantikus méretek, mennyiségek, tömegek, a nagy számok keresése, létrehozása és feltétel nélküli tisztelete, ahol is a mennyiség ilyenformán minőségbe „csap át”. Az „óriásinak” mármost nem ellentéte, ellenkezőleg: éppenhogy egyik megnyilvánulási formája, „a létező egésze összezsugorodásának gigantikus jellege” („das Riesenhafte der *Verkleinerung* des Seienden im Ganzen”¹⁷), írja Heidegger a múlt század harmincas éveiben, s ezen találó megfigyelésre alighanem az egyik legszemléletesebb példaként hozható fel az az évtizedekkel a heideggeri megjegyzés papírra vetését követően beinduló, majd kibontakozó és a mai napi tartó folyamat, amelynek során az adathalmazok (egyre több gigabájtnyi) „gigantikus” növekedésének az adathordozók (winchesterek, pendrive-ok) vele párhuzamos, fordított előjelű, ám nem kevésbé gigantikus fizikai „összezsugorodása” vagy „kicsinyedése” („*Verkleinerung*”) megy végbe. Ebben az értelemben teljességgel jogosult – amint azt egy mai értelmező teszi – a „kicsiny dolgok gigantikusságáról” („das Riesenhafte des Kleinen”) beszélni.¹⁸

A fentebb írottakhoz alkalmas kiegészítésként kínálkozik Heidegger *A világkép korszaka* („Die Zeit des Weltbildes”) című tanulmányának a tudomány újkori alakulását illető kordiagnóza – e kordiagnózis néhány vonása. Eszerint ma a kutató konferenciákra jár és kiadókkal tárgyal. A tudós mint tanult ember, eltűnik, írja Heidegger, helyét felváltja a kutató, aki a kutatás üzemszerűségének megfelelően nem rendelkezik otthoni könyvtárral, állandóan utazik, vállalkozások résztvevője. A kutató üléseken és kongresszusokon vesz részt, kiadókkal tárgyal. Ez utóbbiak döntenek most arról, milyen könyveket kell írni. A kutató átveszi a technikus szerepét, az egyetem pedig technikai szervezetté válik.¹⁹

Ebbe a heideggeri képbe minden kényszer nélkül beillik a mobilitás folyamata. A *mobilitás* korunk egyik fő jelszava, a Bologna-folyamathoz igazodó felsőoktatásban még inkább, mint másutt. Abba a globális folyamatba illeszkedik, amelynek globalizáció a neve, s amelynek egyebek mellett eklatáns megjelenési formája a – manapság Európa-szerte sok vihart kavaró – migráció tömegessé váló jelensége. A mobilitásra rákérdezni, rákérdezni arra, miért kell (pl. az Erasmus program keretében), vagy miért jó vendégfélévet vagy félveket eltölteni külföldi egyetemeken, értelmetlen dolog, a korszellem adta játékszabályok durva felrúgása, hiszen azt *mindenki* (de legalábbis a korszellem) *a priori tudja*, hogy a mobilitás fontos pozitív érték – csakúgy, mint mondjuk, a „versenyképesség” (beleért-

ve pl. az egyetemek vagy akár a nagyszülők egymással való „versenyképességét” is) –, mindenki tudja, hogy utazni hasznos dolog, s hogy egy diploma annál értékesebb, minél több külföldi egyetemen abszolvált félév áll mögötte. Nem véletlenül hangzik Heidegger néhány nappal halála előtt írott utolsó saját kezű feljegyzésének egyfajta csendes–kétkedő meditációja: „*meggondolandó, hogy a technikailag uniformizált világcivilizáció korában lehet-e még – és mennyiben – otthonról [Heimat] beszélni*”.²⁰ A szembeállítás nem véletlen, hiszen az „otthon” a jelen kontextusunkban a mobilitás ellenfogalma; a kiteljesedett mobilitás korszaka pedig csak úgy lehetséges, ha nagymértékben kiüresíti, háttérbe szorítja – vagy egyenesen felszámolja – az otthon fogalmát.²¹

A kutató tehát konferenciákra jár és kiadókkal tárgyal, állandóan úton van, projektek és vállalkozások részvevője. Könyvtárunkat (a könyveken túl a fénymásolatokat és jegyzeteket) nem tudjuk viszont a hátunkon magunkkal cipelni (mint csiga a házát), laptopunkat és még inkább pendrive-unkat azonban igen. Ebből a szempontból a virtuális, digitális könyvtár – amellet, hogy a metafizika világekorszakába teljes mértékben beleilleszkedik – igen hasznos szolgálatot tesz. Konferenciákon, kutatóutakon lehet segítségünkre; noha margómejegyzések és aláhúzások tekintetében a fizikai könyvtár példányával nem ér fel, mégis hasznos (bár ha újabb könyvekkel digitális és nem fizikai formában kezdünk el dolgozni, akkor a fizikai példányokkal is „versenyképessé” válik). Még egy kórházba is magunkkal vihetjük egy laptop formájában könyvtárunk tetemes részét (egy bizonyos koron túl a helyváltoztatás, illetve a „mobilitás” ezen lehetőségének az esélye növekszik), s gégr-műveletekkel tudunk fizikai mozgás nélkül a könyvek között mozogni (értsd: nem kell esetenként létrákon felmászni, hogy egy-egy könyvet elérjünk). A digitális könyvtár katalogizálási nehézségei persze, ha jól látom, csöppet sem kisebbek a hagyományos könyvtár katalogizálási nehézségeinél. A könyveink, fénymásolataink közti eligazodás, mint fentebb utaltam rá, korántsem egyszerű. Minden azon múlik, digitális könyvtárunkat milyen „könyvtárakba” („Directory”, „Verzeichnis”) rendezzük, hogyan építjük fel.²² Hogy a Heidegger-irodalom (primer és szekundér) külön könyvtárban részesül, éppannyira magától értetődő, mint az is, hogy Husserl-t is megilleti ugyanez. De mit csináljunk a Husserl–Heidegger-viszonyt tárgyaló számtalan művel, a Husserl- vagy a Heidegger-könyvtárba mentsük el őket? Vagy hozzunk létre a számukra külön könyvtárat? S mi legyen, mondjuk, egy Husserl–Heidegger–Gadamer vagy Husserl–Heidegger–Arisztotelész hármas összetétellel? Hogyan válasszuk el a különböző tárgyterületeket egymástól, amikor nincsenek kicövekel, egymástól jól elhatárolható tárgyterületek? A kérdést korántsem az elvi tisztázás igényével, hanem a mindennapi fellelhetőség, megtalálhatóság póriasan pragmatikus igényével vetem fel. Ezt a feladatot kielégítően, megnyugtatóan a mai napig éppannyira nem tudtam elvégezni, megoldani, mint – fentebb utaltam rá – fizikai könyvtáram megfelelő katalogizálását.²³ Az elvi nehézségeket a katalógusok komputerizálása nem oldja meg.

Egyetérttek Balogh Andrással abban, hogy „*Manapság a könyvtártudomány hagyományos [...] fogalmi kategóriái már nem adnak kielégítő tudományos választ arra a kérdésre, hogy mi a könyvtár*”:²⁴ a mobilitásról, illetve a digitalizációról a fentiekben adott vázlatos kifejtés ezt kellőképpen indokolja (de persze aligha meríti ki). Amit Balogh András ezzel összefüggésben „*a könyvtárhoz, a könyvhöz, a tudáshoz kötődő hagyományos metafizikai fogalmi beágyazottságnak*”²⁵ nevez, arra – talán nem lesz haszontalan némileg kitérnünk rá – minden bizonnyal a XIX. század második felét uraló *Fortschrittsoptimismus* klasszikus polgári világ-

és történelemképének ama szokásos kultur- vagy művelődéstörténeti beállítása jellemző, amely szerint az emberiség történetében egyértelmű, határozott előrelépés, haladás mutatkozik, amely az európai tudományok, az európai civilizáció, technika és kultúra kifejlődésében ölt testet, mindez az emberiség felhalmozott kultúrkincsének megőrzése és rendszerezett formában való továbbadása, utóbbi pedig a könyvtárak feladata volna. A könyvtár hagyományos felfogása klasszikus polgári fejlődés- és haladás-gondolatot, kumulatív, pre-kuhniánus tudományfelfogást feltételez; jól szemléltetheti ezt például a „gyarapítás” fogalma: a könyvtárnak nem csupán az állománya „gyarapodik”, hanem vele együtt az „emberiség felhalmozott tudása”, sőt „tudáskincse” is (figyeljük meg e kifejezések erősen retorizált tónusait). Felhalmozás és gyarapodás: itt nincsenek nagy törések, paradigmaváltások, drámai fordulópontok, minden szép lineárisan – hol gyorsabban, hol lassabban – fejlődik, azaz – a „Fortschritt” és a „Fortschrittsoptimismus” értelmében – *halad előre*.

A tudásra vonatkozó áthagyományozott nézetek szerint a tudás hordozója az absztrakt, fogalmi gondolkodás, ennek kialakulása pedig az úgymond primitív népek alacsonyabb rendű mitológiai-képies képzeletvilágához képest az ember állatvilágból való kiemelkedésének, magasabb rendű lényé, éppenséggel emfáttikus értelemben vett emberré válásának döntő lépése, a nyugati tudomány létrejöttének elengedhetetlen feltétele, amelyre elhomályosult tekintettel, áhítattal pillanthatunk csak vissza, amelynek csodálattal kell adóznunk és amelyet elévülhetetlen, visszavonhatatlan tettként kell ünnepeelnünk. Az újkori, különösen a XIX. századi ember önmaga iránti magától értetődő bizalmát, sőt önteltségét és önelégültségét mára azonban a posztmodern kor emberének önmaga iránti kételye, önmaga megkérdőjelezése váltotta fel; a dogmatizmus és kiegészítő ellentétpárja, a mindenben merészen és önelégülten kételkedő szkeptizmus magabiztosságának helyébe az önmaga iránt is kétségeket tápláló, önmagát megkérdőjelezni képes és megkérdőjelezni hajlandó *hermeneutika szerénysége* lépett. Az újkori filozófiára jellemző descartes-i univerzális kétely tudniillik nagyon is bizonyos önmagában – semmi sem ingathatja meg, hiszen ő maga kíván mindent megingatni –, s a feladat akkor az lehet, hogy eziránt a magabiztos kétely iránt kétséget támasszunk, hogy a szkeptikus kételkedés kritikáján keresztül a hermeneutikailag rögzített kérdéshez, kérdezéshez: az önmagának mint kérdésnek tudatában levő kérdéshez, az önmagát kérdésessé tevő kérdéshez nyomuljunk előre.

Hiszen – mondhatjuk jelen elemzési szempontunkból – a minden és bármi iránt való kétely és bizalmatlanság legalábbis egy dolog iránt – nemhogy nem bizalmatlansággal, de egyenesen – megkérdőjelezetlen és feltétlen odaadással, teljes és vak bizalommal viseltetik: önmaga iránt.²⁶ Mindenben kételkedni, kivéve kételkedő önmagunkban: ez mindenképpen nagyfokú magabiztosságot feltételez. Az igazi kételkedő kételye ezért csendes vagy halk, visszafogott, bizonytalan kétely; hiszen a kételkedő nem biztos benne, vajon kételye odavaló-e, helyénvaló-e, értelmes-e.

Visszatérve a klasszikus polgári művelődéseszményre: amit Gadamer a múzeumokról ír, jórészt érvényes a könyvtárakra is, s ez az összefüggés fő művének egy helyén ténylegesen meg is fogalmazódik. Érdemes a vonatkozó szövegrészt kicsit részletesebben idéznünk: „Az esztétikai megkülönböztetés”, írja, „melyet [az] esztétikai tudat végez, a maga külső létét is megteremti. Termékenységének megnyilvánulása, hogy létrehozza a szimultaneitás valóságos térbeli helyeit: az »*egyetemes könyvtár*« az irodalom területén, a múzeumot, az állandó színházat, a hangversenytermet stb. Világosan kell látnunk, hogy

ezeket mi különbözteti meg a régebbi hasonló intézményektől: például a múzeum nem egyszerűen nyilvánossá vált gyűjtemény. A régi gyűjtemények (a királyi udvarokban és a városokban egyaránt) egy meghatározott, válogató ízlést tükröztek, s túlnyomórészt egy és ugyanazon »iskola« munkáit tartalmazták, melyet mintaszerűnek éreztek. A múzeum viszont az ilyen gyűjtemények gyűjteménye, s jellemző módon akkor válik tökéletessé, ha elpalástolja, hogy ilyen gyűjteményekből hízott nagyra – akár úgy, hogy az egészet történetileg újrendezi, akár úgy, hogy a lehető legátfogóbbá egészíti ki magát. Az állandó színháznak vagy századunk hangversenyüzemének esetében hasonlóképp ki lehetne mutatni, hogy a műsor-összeállítás miként távolodik egyre messzebb a kortárs alkotásoktól, s hogyan alkalmazkodik az önigazolás szükségletéhez, mely az ilyen intézményeket hordozó kultúrtársadalom jellemző sajátossága. Még azokat a művészetformákat is bevonják az esztétikai élmény szimultaneitásába, melyek – mint az építőművészet – ellenállni látszanak neki. Ez történhet például a modern sokszorosítótechnika segítségével, mely az építményeket képpé változtatja, vagy a modern turizmus révén, mely az utazást képeskönyvek lapozgatásához teszi hasonlónak.²⁷

A „kultúrtársadalom” Gadamer által markánsan, nagy vonásokban felvázolt képe alkotja minden bizonnyal a könyvtár hagyományos fogalmának filozófiai hátterét. A „könyvtár”, ahol minden megvan, a könyvtár, amely – múzeumi gyűjteményekhez hasonlóan – nem tükröz „meghatározott, válogató ízlést”, ám amely éppen ezért egyúttal fogalma szerint már mindig is „*egyetemes könyvtár*”:²⁸ az „esztétikai megkülönböztetésen” alapuló e világszemlélet és világkép állhatott a nagy könyvtári gyűjtemények létrejötté mögött. Említésre méltó, hogy az idézett rész vége felé Gadamer figyelme kiterjed a technikai újításokra is, és az „esztétikai megkülönböztetésen” alapuló világszemlélet keretei közé sikeresen vonja be „a modern sokszorosítótechnika” által lehetővé tett újabb fejleményeket.

IV.

Zárszó: A virtuális könyvtár lehetséges valósága – egy hermeneutikai utópia

A hermeneutikai utópia fogalma szokatlanul csenghet, hiszen azon dolgok egyikét, amelyektől a hermeneutika alapvetően idegenkedik, amelyek iránt eleve bizalmatlansággal viseltetik, és beható kritikával illeti őket, nem utolsósorban épp az utópia alkotja. Gadamer nézőpontjából a múlt fontosabb, mint a jövő; nem utópiák konstruálására van szükség, nem arra, hogy „tévedhetetlenül állást foglaljunk a végső kérdésekben”, írja fő műve második kiadásának előszavában, hanem arra, hogy „*legyen érzékünk az itt és most teendő lehetséges és helyes iránt*”.²⁹ Erre messzemenően tekintettel kívánok lenni; s jelen összefüggésben ezért a hermeneutikai utópia fogalma egyszerűen nem jelöl mást, mint egy lehetséges jövőképet (sok lehetséges jövőkép egyikét), amely attól hermeneutikai, hogy – a XX. századi végességhermeneutika heideggeri–gadameri kiinduló előfeltevéseivel összhangban – az embert véges-történeti lényként veszi tekintetbe. Olyan lényként, akinek a számára a virtuális könyvtár lehetséges valósága nem légtüres térben tevődik fel, hanem olyan véges-történeti kontextusban, melyben valami olyan, mint fizikai könyvtár *már létezik*. Ebben a szellemben fogalmaztam fentebb különböző kontextusokban úgy, hogy a fizikai vagy digitális (virtuális) könyvtár közti választás kérdése nem „desztillált elvontságban”, hermeneutikai szempontból „szabadon lebegő” formában tevődik fel, hogy „digitális

könyvek fizikai könyveknek [...] nem annyira *alternatívái*, mint inkább *kiegészítő?*, hogy „a teljes átállás nyilván nem reális célkitűzés”, és hogy „túlontúl hozzászoktunk már a fizikai könyvekhez, a könyvek fizikai, taktilis valójához, semhogy egyik napról a másikra meg tudnánk lenni nélkülük”.

Két megfogalmazást húznék alá különösen: az alternatíva helyett a kiegészítő jellegre vonatkozó utalást és az átállásnak nem reális célkitűzésként való megítélését. Mindkettő érvényben maradhat, s mégis körvonalazódik mögöttük egy olyan további lehetőség, amely itt kimondatlan marad. Az átállás ugyanis feltételez egy kiinduló állapotot, amelyet elhagyunk, amelyből kilépünk, és egy végállapotot, melybe érkezünk, illetve áthelyezkedünk. A „nem reális alternatíva” állítás ezért csak az „átállásra” vonatkozik. De mi van akkor, ha a kiinduló állapot egyszerűen nem létezik? Ha a fizikai könyvekhez való túlzott hozzászokás nem áll fenn? Az okfejtés és a meggondolások sora ugyanis véges-történeti előfeltételként a könyvtár fizikai valóságának kontingens körülményére támaszkodik, arra hogy már *van* fizikai könyvtár. De elképzelhető, hogy jövő generációk könyvtáruk kiépítését már eleve digitális formában kezdik meg, s ebben az esetben az átállás kérdése számukra problémaként egyszerűen nem vetődik fel, miként digitális könyvek is csak ott lehetnek fizikai könyvek *kiegészítői*, ahol fizikai könyvek *egyáltalán léteznek*. Ha nincsenek, nincs átállás és nincs kiegészítés sem. Vajon elképzelhető-e egy ilyen jövőbeli állapot?

Hogy jövőbeli (kutató) generációk milyen körülmények közé születnek, nem jósolható meg és nem látható előre. A hermeneutika jövőre vonatkozó prediktív képességével fölöttébb óvatosan kell bánnunk. Jobbára negatív megfogalmazásokra vagyunk csak feljogosítva. Azt állítani, hogy a virtuális könyvtár teljes mértékben kiszoríthatja a fizikai könyvtárt, nem lehetséges – nem lehetséges, tudniillik *ma*, amikor fizikai könyvtárak léteznek. Ha nem lehet állítani, lehet-e vajon tagadni? A tudatosan végigvitt hermeneutikai önkorlátozás azt mondatja velünk: e lehetőséget tagadni éppoly kevésbé lehetséges, mint állítani. Mind az állítás, mind a tagadás túllépi ugyanis a véges-történeti ember tapasztalatának horizontját.

Ma úgy tűnik – s fentebb erről is szó esett –, hogy digitális könyvtárak számára továbbra is – még mindig – a fizikai könyv (materiális-érzéki kinézete) szolgál mintaképpül, hogy „önértelmezésüket tekintve könyvek digitális kiadásai az esetek többségében a nyomtatott könyvek lehetőleg hű másolatai vagy reprodukciói kívánnak lenni”. Eljöhethet azonban az idő – előállhatnak olyan körülmények –, amikor ez az önértelmezés megváltozik, s a materiális könyv nem lesz immár másolandó mintakép. A hermeneutikai beállítódás ebben a tekintetben ítélettel való tartózkodást ró ránk.

Addig is azonban – hogy az írás címében megfogalmazott hallgatólagos kérdésre is egyfajta választ adjak – el lehet mondani: a virtuális könyvtárnak nem lehetséges valósága van, hanem *már valóságos* is – valóságos a maga módján, a fentiekben ecsetelt módon. Ám valóságának többféle formája lehetséges, s hogy ezekből egy másik is a jövőben valósággá válik, az nem látható előre. Lehetséges valóságának egyik formája a fizikai könyvtárakkal való békés együttélése, miként lehetséges valósága az is, hogy önállóvá válik és a helyükbe lép.

JEGYZETEK

1. „A library is an organized collection of sources of information and similar resources, made accessible to a defined community for reference or borrowing. It provides physical or digital access to material, and may be a physical building or room, or a virtual space, or both.” (http://en.wikipedia.org/wiki/Library#cite_ref-116)
2. Lásd „Bibliothek”, in *Der Große Herder. Nachschlagewerk für Wissen und Leben*, 5. neubearb. Aufl. von Herders Konversationslexikon, Band I, Freiburg i. Br.: Verlag Herder, 1956, 1429. s köv. hasábok.
3. Ehhez és a következőkhöz lásd Birgit Mersmann: „Virtualität”, *Enzyklopädie vielsprachiger Kulturwissenschaften*, http://www.inst.at/ausstellung/enzy/reflexions/mersmann_birgit.htm és „Virtualität” <http://de.wikipedia.org/wiki/Virtualit%C3%A4t>
4. Martin Heidegger: *Gesamtausgabe*, 56/57. köt., 126. p. – kiemelés az eredetiben.
5. „entsprechend seiner Anlage als Möglichkeit vorhanden“, „die Möglichkeit zu etwas in sich begreifend“, „nicht echt, nicht in Wirklichkeit vorhanden, aber echt erscheinend“ (Duden 2013, lásd <http://www.duden.de/rechtschreibung/virtuell>).
6. <http://www.gib.uni-tuebingen.de/netzwerk/glossar/index.php?title=Virtualit%C3%A4t>
7. Wolfgang Hesse: „Virtualität und Realität – Konflikt zweier Welten?” Lásd: <https://www.uni-marburg.de/fb12/informatik/homepages/hesse/vortraege/dateien/virnat2.pdf>
8. *Nomen est omen*: az említett jelentésdimenziókkal kapcsolatban tanulságos és mindenképpen stílszerű lehet, ha a sok kínálózó lehetőség közül a „virtuális” meghatározásához éppenséggel a Magyar Virtuális Enciklopédiához fordulunk: lásd: <http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/inf/virtuális.htm>: „**virtuális** – a középkori skolasztikus latin terminológiában: hathatós, hatékony. Jelzője annak, ami valamivel hatásában azonos, de megjelenésében (a skolasztikus filozófusok szerint: anyagában és formájában) különböző. Ilyen értelemben beszélhetünk a fizikában virtuális (nem valóságosan végzett) munkáról, pályáról vagy – az optikában – virtuális képről, amely ernyővel nem felfogható, látszólagos. Ez utóbbi kiterjesztésével virtuálisnak nevezhetünk minden mesterségesen előállított illúziót, amely képes a természetes érzék-szervi benyomások által keltett valós élmények helyettesítésére. Ma a kifejezés elsősorban azon dolgok jelzőjeként használatos, amelyek pusztán a számítógépek közegében léteznek. A virtuális könyvtár, múzeum, egyetem vagy enciklopédia gyakran megjelenésében is igyekszik hasonlítani valóságos társaira, ám voltaképp mindig a fizikai világ korlátainak átlépésére törekszik. A virtuális intézmények realitása elsősorban abból fakad, hogy a felhasználók mint valós létezőkkel lépnek velük interakcióba.” (Összeállította: Ferencz Sándor, Golden Dániel, Schmal Dániel.)
9. Lásd ehhez Gadamer: *Gesammelte Werke*, 2. köt, 505. p.; további helyekkel és továbbvezető megfontolásokkal Fehér M. István: „Hermeneutika és humanizmus”, *Hans-Georg Gadamer – egy 20. századi humanista*, szerk. Nyíró Miklós, Budapest: L’Harmattan, 2009, 106. sk., 110. sk. p. Az ott idézett helyeket érdemes még eggyel szaporítani. „Hogy a filozófiai hermeneutika a legfontosabb mai irányzatok egyikévé válhatott”, írja Günter Figal, „abbán a filozófiai erény változásának lényeges szerepe volt: annak a helyébe, amit egykor a bölcsesség foglalt el, a szerénység lépett” (G. Figal: *Der Sinn des Verstehens. Beiträge zur hermeneutischen Philosophie*, Stuttgart: Reclam, 1996, 11. p.).
10. Lásd újabban pl. Balogh András: „Könyvtár, információs fenomén, virtuális valóság: A hermeneutikai fenomenológia egzisztenciális alapkérdései posztmodern könyvtártudományi olvasatban” *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 24. évf. 2015/7-8. sz. (megjelenés alatt) és uő.: „Könyvtár, közösségi tér, szellemi rekreáció: a könyvtár, közművelődés, ismeretterjesztés és rekreáció szerep-és jelentésváltozásai hermeneutikai megközelítésben”, *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 24. évf. 2015/1. sz. 3–13. p.

11. Ez a nehézség megismétlődik a digitális-virtuális könyvtárral kapcsolatban, azzal a különbséggel, hogy a „melyik polcon”, „melyik *Ordnern*ben vagy dosszióban van?” helyébe a „melyik könyvtárban van?” („Directory”, „Verzeichnis”) kérdés lép. Talán azzal a – szó szoros értelmében vett – könnyebbséggel, hogy nem kell több kilónyi dossziékat/könyveket emelgetni, s ide-oda rakosgatni, csak komputer-könyvtárak között egérral navigálni.
12. Lásd <http://hogymondom.hu/showslang.php?slang=szkennel>
13. Lásd <https://hu.wikipedia.org/wiki/Lapolvas%C3%B3> (Kiemelés F.M.I.).
14. A Heidegger-összkiadás 4. kötetének végén a szerkesztő ama „nehéz feladat megoldásáért” mond köszönetet, amelyet „Heidegger vékony ceruzával beírt margómegjegyzéseinek hiánytalan reprodukálása” jelent (*Gesamtausgabe*, Bd. 4, 208. old.: „schwierige Aufgabe, den feinen Bleistift der Marginalien Heideggers ohne Verluste zu reproduzieren”).
15. Interneten is találkozni azzal az internet-ellenes érvvel, miszerint a monitorról vagy e-olvasóról való olvasás „gyakran fejfájást okoz, megerőlteti a szemet. Kevesen szeretnek képernyőről olvasni, a használók nagy része a két oldalnál hosszabb dokumentumokat kinyomtatja” (lásd <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gutenberg-galaxis>).
16. „Menschen haben geurteilt, ein König könne Regen machen; *wir* sagen, dies widerspräche aller Erfahrung. Heute urteilt man, Aeroplan, Radio etc. seien Mittel zur Annäherung der Völker und Ausbreitung von Kultur” (Ludwig Wittgenstein: *Über Gewissheit / On Certainty*, Oxford: Basil Blackwell, 1969, 132. §., magyarul Ludwig Wittgenstein: *A bizonyosságról*, ford. Neumer Katalin, Budapest: Európa, 1989, 42. p. A Wittgenstein-helyhez lásd Nyíri Kristóf kommentárját in uő.: *Ludwig Wittgenstein*, Budapest: Kossuth, 1983, 102. p.: „ezzel [Wittgenstein] még csak nem is azt akarja mondani, hogy a mai ember ostobább, mint a régi – hanem azt, hogy az alapbizonyosságok megkérdőjelezésének *nincs értelme*, hogy »a kétély játéka már előfeltételezi a bizonyosságot«, hogy »a föltevések minden vizsgálata, minden igazolása és cáfolása már valamely rendszeren belül történik« [...].”
17. M. Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, uő.: *Gesamtausgabe*, Bd. 65, Frankfurt/Main: Klostermann, 1989, 442. p.: „Das Riesenhafte der *Verkleinerung* des Seienden im Ganzen unter dem Schein der grenzenlosen Ausweitung desselben kraft der unbedingten Beherrschbarkeit.“ (Kiemelés az eredetiben.)
18. Lásd Ana Ofak: „Weltbilder”, in: *Synthesis Philosophica* 50, 2010/2, 265–282, itt 270. p.: „[...] ein Paradoxon der Größenverhältnisse. Anzeichen für dieses Paradoxon sind *die Nähe des Fernen*, von der Heidegger im Zusammenhang mit dem Rundfunk sprach, und *das Riesenhafte des Kleinen*, das sich in der Sphäre der Naturwissenschaften und im Besonderen der Atomphysik kenntlich mache.” „[...] a nagysági viszonyok paradoxona. Ezen paradoxon jegyei *a távoli közelsége*, melyről Heidegger a rádióval összefüggésben beszélt, és *a kis dolgok gigantikus jellege*, amely a természettudományok s különösen az atomfizika területén mutatkozik meg” (Kiemelés: F.M.I.)
19. Lásd M. Heidegger: „Die Zeit des Weltbildes”, in: uő.: *Holzwege, Gesamtausgabe*, Bd. 5, 77., 81 skk. p.
20. Lásd M. Heidegger: *Aus der Erfahrung des Denkens, Gesamtausgabe*, Bd. 13, 243. p.
21. Mobilitás és otthon viszonyát illetően tipikusnak tekinthető annak a „középkorú hölgynek” az esete, aki, „egy nemzetközi kereskedelmi cég alkalmazottja, öt nyelven beszél és három lakása van a világ három különböző pontján”, s akit a kérdés, „Tulajdonképpen hol van az otthona?”, „teljesen felkészületlenül ér”, úgyhogy „egy darabig gondolkodnia kellett”, végül így felelt: „Talán ahol a macskám lakik” (lásd Heller Ágnes: „Hol az otthonunk?”, *Holmi* VI, 1994/12, 1832. p.). – Mobilitás és otthon (illetve otthontalanság) összefüggéséről lásd még Adorno megjegyzését, mely szerint „a mobilitás szerencséje–boldogsága az otthontalanon átokká válik” (Theodor W. Adorno: *Negative Dialektik. Jargon der Eigentlichkeit. Gesammelte Schriften*, hrsg. von

Rolf Tiedemann unter Mitwirkung von Gretel Adorno, Susan Buck-Morss und Klaus Schultz, Band 6, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2003, 488. p.: „Das Glück der Mobilität wird zum Fluch über den Heimatlosen.“)

22. A könyvtár eddigi három jelentéséhez (1. az intézmény, 2. az épület, 3. gyűjteményes művek, könyvsorozatok címe, megnevezése, pl. Német Szellemtudományi Könyvtár, az Atlantisz kiadó sorozata) két újabb csatlakozik (4. a saját könyvtár, 5. csak a magyar nyelvben: a számítérek „könyvtárai”, angolul: Directory, németül: Verzeichnis)
23. Lásd ezzel kapcsolatban a fentebb a 11. jegyzetben és az ahhoz csatlakozó szövegrészben mondottakat. – Nem minden bosszúságtól mentes az, ha az ember könyv vagy fénymásolat formájában beszerez olyan műveket, amelyekről később kiderül, hogy könyvtárában – ugyanabban vagy más kiadásban – már megvannak. Így jártam pl. Georg Simmel *Probleme der Geschichtsphilosophie*-jával; csekély vigasz (de mégiscsak vigasz), hogy az 1922-es 4. kiadás szövege jóval bővebb, mint az 1892-es első kiadásé. Hasonló frusztrációban részesül az ember akkor, amikor nagy fáradsággal letölt egy olyan könyvet, amelyről utóbb kiderül: komputerének egy másik könyvtárában már volt belőle példány. A frusztráció tovább növekszik, ha az ember egy napon rájön, hogy nem csupán ugyanazon könyv több digitális változatával rendelkezik, de ezen változatok mindegyikével már dolgozott is, amennyiben jegyzeteket hol az egyik példányba írt, hol a másikba. Itt bosszulja meg magát és válik hátránnyá az az előny, hogy jegyzetekkel ellátott digitális példányainkat szabadon másolhatjuk ide–oda (így nem veszíthetjük el őket, vagy nem lophatják el őket tőlünk). Fizikai könyvekkel ilyesmi aligha fordulhat elő, hiszen a legtrikább esetben áll polcunkon ugyanannak a könyvnek több példánya, s ha ez megtörténnék, akkor is nagy valószínűséggel ezek egyike lesz a „munkapéldányunk”, abba fogunk jegyzetelni, és nem egyszerre több példányba (ha egy folyóiratcikkből vagy könyvrészletből viszont több *fénymásolatunk* van, akkor ez nagyon is megeshet). Egy használt és egy új *fizikai* könyv között többnyire szembeütő a különbség (pl. a borító jellegét, a gerinc állapotát, a lapok állagát tekintve, vagy csupán azért, mert a használt példányt – élettartamának növelése és állagának óvása céljából – bekötjük), míg egy használt és egy új *digitális* könyv között nincs semmiféle empirikus (érzéki, látható) különbség. (Használt digitális könyvön olyan file-t értem, amelyet már legalább egyszer kinyitottunk, olvastunk, s alkalmasint írtunk megjegyzéseket bele; hogy egy könyvet „olvastak”, az egy fizikai példányon többnyire nyomot hagy, egy digitális példányon viszont aligha).
24. Balogh András: „Könyvtár, információs fenomén, virtuális valóság. A hermeneutikai fenomenológia egzisztenciális alapkérdései posztmodern könyvtártudományi olvasatban”, *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 24. évf. 2015/7–8. sz. (megjelenés alatt).
25. Balogh András: „Modern és (poszt)modern ’könyvtárfilozófiaiak’. Könyvtár-fenomenológiái, dekonstrukciós kísérlet két (anti)tézisben. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 23. évf. 2014/3. sz. 7. p.
26. Ezzel szembeállítható az, amit Wittgenstein „ésszerű bizalmatlanságnak” („vernünftiges Mißtrauen”) nevez, s amire épp az jellemző, hogy – szemben a minden és bármi iránt való bizalmatlansággal – nem lehet ok nélküli, hanem „oka kell, hogy legyen” („muß [...] einen Grund haben” [Über Gewißheit, 323. §, *Werkausgabe*, 8. köt., 182. p.). A rettenthetetlen kételkedőt – aki azt állítja: ez sem biztos, az sem biztos, amaz sem biztos; ő bizony ebben is, abban is, amabban is kételkedik – úgy próbálhatjuk rászorítani arra, hogy számot adjon kételkedéséről, kételkedése mindenkor tárgyaról, hogy felszólítjuk: adja meg az okot, ami miatt ebben, abban vagy amabban kételkedik. Ha vonakodik ezt megadni, illetve rendre absztrakt általánosságokkal felel (pl.: „mert nem biztos”, „nem látja bizonyítva” stb.), akkor okunk van arra, hogy őt magát is kérdésessé tegyük. A rettenthetetlen kételkedő rejtett dogmatizmusa, sőt autoritarianizmusa akkor lepleződik le, amikor az ilyen kérdezősködés, számadás alól megpróbálja kivonni magát, vállát rándítja avagy idegesen toppant a lábával, jelezvén, nem látja be, miért kellene neki igazolnia, megokolnia kételkedését. Hát nem evidens az, hogy mindenben kételkedünk, amiben csak kételkedni lehet? Erre azt kérdezhetjük: vajon honnan ez a rendíthetetlen magabiztosság, ez a vak önbizalom önmaga

– önmaga kételkedése – iránt? Ki ültette trónra? S ő maga vajon miért van kivonva a kétely alól? Ha erre a kételkedő – amint az az esetek egy jelentős részében történik – kihívóan úgy válaszol: ő bizony *úgy tanulta*, hogy a filozófia a kételkedéssel kezdődik, hogy mindenben kételkedünk, amiben csak lehet stb., akkor itt szaván fogjuk, s rávilágítunk az állításában hangsúlyosan szereplő „tanulta” dogmatikus jellegére. „Úgy tanulta”: ez annyit tesz, hogy tekintélyérv alapján adott hitelt neki, hallomás alapján vette át, hitte el, autoriter módon tette magáévá – majd igyekezett ezt a gondolattalanul átvett technikát minél jobban és minél gyakrabban alkalmazni –, ahelyett, hogy saját maga próbált volna meg utánajárni a dolognak, megvizsgálni, meggyőződni róla, alternatív vélekedéseket fontolóra venni (például azt, hogy a filozófia lényege nem föltétlenül a kételkedés, lehet pl. az a törekvés is, hogy számot adjunk arról, ahogy a dolgok vannak, megvilágítsuk őket, éspedig önálló utánajárás, vizsgálódás alapján). Ha erre a kételkedő azt válaszolja, de hiszen hát valamit *mégiscsak* el kell fogadni (éspedig vakon, kételkedés nélkül), hogy filozofálni tudjunk, s ez ránk is érvényes, akkor erre azt mondjuk, hogy egyrészt bizonyos értelemben épp ezt gondoljuk mi is (ám hogy az elfogadásnak ennyire dogmatikusnak és vaknak kellene lennie, azzal nem értünk egyet); másrészt viszont neki illenék rádöbbenie arra, hogy iménti állításával elismerte saját álláspontjának inkonzisztenciáját, vagyis többé nem állíthatja már konzisztensen azt, hogy ő rettenthetetlenül mindenben kételkedik.

27. H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Kossuth, 1984, 79. sk. p. (Kiemelés: F.M.I.)
28. Ahogy az egyetem is csupán az újkorban, közelebbről a XIX. század elején vált „egyetemessé”. Az *universitas* a középkorban ugyanis eredetileg testületet (corpus), testületiséget, korporativitást jelentett, az univerzalizás jelentésdimenziót – mint *universitas litterarum*, melynek a tudományok egészét, teljességét kell gondoznia és ápolnia, s ami a mai napig világszerte és hazánkban is a meghatározó tényező az egyetem nevet viselő intézmények számára – Humboldt és Schleiermacher korában nyerte el. Lásd pl. W. Rüegg: „Vorwort”, in: *Geschichte der Universität in Europa*, I–IV, hrsg. W. Rüegg, Bd. 1: *Mittelalter*, München: Beck, 1993, 13. p..
29. *Igazság és módszer*, 18 p. (Kiemelés: F.M.I.); lásd *Gesammelte Werke*, Bd. 2, 448. p.: „Sinn für das Tunliche, das Mögliche, das Richtige hier und jetzt”.

JUBILEUMI KONFERENCIA

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete, amely az 1935-ben alapított Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének történeti utódja, 2015-ben ünnepli fennállásának nyolcvanadik évfordulóját. Ennek alkalmából az egyesület jubileumi konferenciát rendez 2015. november 25-én az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dísztermében (1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.).

A tervezett konferencia célkitűzése nem csupán a nyolcvan esztendő eredményeinek összegzése, hanem elsősorban a könyvtárak előtt álló új kihívások, a jövő építését megalapozó tendenciák, információs technológiák számbavétele; a kutatási, fejlesztési és innovációs tevékenységek elősegítése a tudomány-, a tudásfejlesztés, valamint az információs szolgáltatás érdekében.